

СТАВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОБУДОВИ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

У статті розглядається проблема становлення багатопартійної системи в Україні. На основі даних моніторингу показано стабільно негативне ставлення до політичних партій та проаналізовано причини такого ставлення.

Ключові слова: партії, багатопартійна система, вибори, демократія.

В статье рассматривается проблема становления многопартийной системы в Украине. На основе данных мониторинга показано стабильно негативное отношение к политическим партиям и проанализированы причины такого отношения.

Ключевые слова: партии, многопартийная система, выборы, демократия.

The article deals with the problem of party building in Ukraine. On the basis of monitoring data, a stable negative attitude towards political parties is shown and the reasons for such an attitude are analysed.

Keywords: parties, multiparty system, elections, democracy.

Час від часу соціологи ставлять питання щодо тих суспільних проблем, які люди вважають найбільш важливими. Зазвичай пріоритетними є проблеми економічного та матеріального характеру, соціального забезпечення, ще – питання корупції, а в останні роки – війна на Донбасі. І це зрозуміло, адже самі ці проблеми безпосередньо стосуються життя людей. А от такі питання, як розвиток демократії, свободи слова, партійної системи посідають останні місця в ієрархії визнаних населенням актуальних проблем. Бо так видається, що ці “абстракції” не мають безпосереднього відношення до проблем пересічних громадян.

Водночас ставлення до цих “абстракцій” у громадян різне. Зазвичай на питання, чи потрібна в нашому суспільстві демократія, більшість відповідає, що так, потрібна, хоча оцінки того, як демократія функціонує у нашому суспільстві, вкрай негативні. Те саме і зі свободою слова, яке розуміється як можливість людям висловлювати свою точку зору.

А от що стосується партій – то тут ситуація інакша.

Моніторинг Інституту соціології від самого початку включав запитання щодо ставлення населення до політичних партій. Це було вкрай важливо, адже партійна система у незалежній Україні тільки починала формуватися, бо ж в Радянському Союзі мала право на існування лише одна партія – Комуністична.

Слід зазначити, що громадяни завжди ставилися до партій майже завжди негативно, за винятком часу, коли багатопартійна система ще тільки зароджувалася. Дані моніторингу засвідчили, на перший погляд, досить парадоксальний факт: мірою розбудови партійної системи і проведення виборів на партійній основі ставлення населення до партій погіршувалося. Більше того, позитивним це ставлення було тоді, коли самої багатопартійної системи ще не було, а були сподівання, надії на те, що партійна система сприятиме розвитку нового, відмінного від радянського, суспільства. У 1991 р. 61% населення вважало, що Україні ліпшою була б саме багатопартійна система [1, с. 85]. Динаміка відповідей населення на запитання “Чи потрібна Україні багатопартійна система?”, наведена у табл. 1, засвідчує, що впевненість у необхідності для країни багатопартійної системи була тоді, коли ця система була ще в процесі розбудови і коли ще не відбулися перші вибори за партійними списками.

Характерно, що загалом було два періоди, коли істотно зріс відсоток тих, хто вважав багатопартійну систему потрібною для України, і обидва рази це було після революцій. Після Помаранчевої революції вже 30% вважали багатопартійну систему потрібною для України, проте вже наступного року, причому після виборів за чисто пропорційною партійною системою, цей відсоток різко впав до 22%. І вдруге, після

Таблиця 1

Динаміка відповідей населення України на запитання
“Чи потрібна Україні багатопартійна система?” (%)

Відповіді	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2015	2017
Так, потрібна	36,1	32,0	27,5	26,4	22,7	23,2	22,2	25,9	21,0	22,6	28,4	35,1	34,9
Ні, не потрібна	29,8	31,3	39,7	42,7	50,8	42,6	46,0	42,9	46,3	41,1	37,9	37,8	39,0
Важко відповісти/нв	34,1	36,7	32,8	31,0	26,5	34,2	31,7	31,2	32,7	33,5	30,6	27,1	26,1

Революції гідності, коли наприкінці 2015 р. відбулися дострокові парламентські вибори, в яких взяли участь нові політичні сили. Проте наступного року цей відсоток знизився до 27%, але у 2017 р. знову зріс до 35%.

Проте, парадоксальна річ, в той же час 52% населення не бачило партій і рухів, яким можна довірити владу – це найгірший показник за весь час моніторингу, починаючи з 1994 р. *Таблиця 2*, де показана динаміка ставлення до політичних партій як інституцій, яким можна (чи не можна) довірити владу, демонструє, як громадська думка з опції “важко сказати”, яку тривалий час обрала половина населення, переміщається у вибір варіанта “ні, таких партій немає”. Знову звернемо увагу на різке зростання віри у здатність партій здійснювати владу після Помаранчевої революції (зростання до 43%), але вже через рік відповіді “так” різко трансформуються в “ні”.

Загалом місія партій у демократичному суспільстві має бути вирішальною. Партії формують свої політичні програми, представляючи своє бачення бажаного суспільства та шляхи його розбудови, а виборці обирають у владу відповідну політичну силу, близьку до своїх поглядів та переконань.

У моніторингу 2017 р. було поставлене цікаве запитання: *“Чи є в країні така політична партія, яка близька Вам за ідеологічними та програмними цілями?”* Позитивно на це запитання відповіли 30% опитаних. За даними різних соціологічних опитувань, за ті чи інші партії готові проголосувати приблизно 60% населення. Отже, половина з них не бачить ідеологічних чи програмних цілей партії, за яку готова проголосувати.

На жаль, у моніторингу 2017 р. не було запитань щодо виборчих рейтингів партій, проте можна порівняти ці дані з

Таблиця 2

Відповіді населення України на запитання “Чи є серед існуючих на теперішній час в Україні політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу?” (%)

<i>Відповіді</i>	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2015	2017
Так	13,9	12,2	23,4	16,7	32,4	25,5	42,9	29,8	29,9	18,7	21,2	23,6	24,0
Ні	28,0	30,2	26,6	31,2	27,5	30,9	23,4	39,5	33,1	46,8	43,8	47,1	52,2
Важко відповісти/ нв	58,1	57,6	50,0	52,1	40,1	43,6	33,7	30,7	40,0	34,5	35,0	29,3	23,7

даними інших соціологічних центрів. Так, партія “Батьківщина” має відносно стабільний електорат і набирає в опитуваннях протягом останнього року досить стабільні 10–12%. Проте, як бачимо з результатів моніторингу, лише 3,6% виборців бачать її ідеологічні особливості. Більше того, аналіз ідеологічного вибору цих виборців засвічує, що вони прихильні до різних ідеологічних напрямів: і до соціалістичного, і до соціал-демократичного, і до націонал-демократичного, а половина не має жодних ідеологічних уподобань. Для справедливої протизваги зазначимо, що схожість ідейних позицій з партією “Солідарність” позначили лише 1,3% населення, хоча її стабільний рейтинг становить 9–10%.

Але найбільш вражають у цьому відношенні прихильники партії “За життя!”, яка, власне, виникла як продукт телеканалу NewsOne. Важко сказати, які ідеологічні та програмні засади цієї партії, окрім безмежного популізму. Отож ця всеїдність відображається в усьому розмаїтті ідеологічних прихильностей виборів цієї партії: тут і прихильники комуністичного напрямку, і соціалістичного, і соціал-демократичного, і навіть націонал-демократичного, 43% не мають жодних уподобань. Власне, єдиною з партій з відносно ідейно цілісним електоратом виявилася “Свобода”, проте вона, як відомо, не має достатньо прихильників навіть для подолання виборчого бар’єру.

Проте чи означають ці дані опитування, що громадяни взагалі налаштовані проти багатопартійної системи і хотіли або повернутися до однопартійності, або взагалі віддати всю повноту влади в руки авторитарного правителя? Ні, на запитання моніторингу “*Як Ви вважаєте, політичні партії необхідні для української демократії чи ні?*” більшість опитаних (61%) відповіла ствердно. Щоправда, й 28% тих, хто вважає, що політичні партії для української демократії (мабуть, якоїсь особливої?) не потрібні – це теж чимало.

Вочевидь, таке несприйняття партій можна пояснити тим, що являють собою політичні партії в Україні? Наскільки вони відповідають своїй основній функції – бути виразником інтересів різних груп населення? Наскільки вони, як неодмінний компонент демократичної системи, самі демократичні?

Перш за все слід визнати, що за 26 років незалежності в Україні так і не сформувалася хоча б відносно стабільна партійна система. Щодо критерію стабільного складу партій-

ної системи, слід погодитися з вимогою Р. Роуза і Т. Маккі, які стверджують, що “ми можемо казати про інституціоналізацію партії в тому разі, якщо вона принаймні тричі бере участь у виборах” [2, с. 536].

В Україні склад партій – учасниць виборів істотно змінювався від виборів до виборів. На перших виборах, що відбувалися за партійними списками, за перемогу билися принаймні дві цілком ідеологічно визначені політичні сили – Комуністична партія України та Народний рух України, які мали, до того ж, розгалужені структури та доволі значне членство. На той час були й інші політичні партії, які мали своє ідеологічне обличчя – Партія зелених України, Соціалістична партія, Прогресивна соціалістична партія, партія “Реформи і порядок”, пізніше – “Свобода”. Водночас формувалися і партії на інших засадах, як представництво інтересів фінансово-промислових груп. Першими серед них були “НДП”, “СДПУ(о)”, “Громада”, що увійшли до парламенту у 1998 р.

Проте чимдалі в Україні розвивалися процеси перетворення економіки на олігархічно-кланову, тим більше й політика підпорядковувалася обслуговуванню олігархічних кланів, які й формували та утримували партії. І навіть партії, які виникли як “ідеологічні”, або зникали з політичного поля, не маючи ресурсів для свого існування, або переходили у підпорядкування фінансово-економічних груп, причому не завжди українських. Фінансово-кланова система створює для своїх потреб відповідні партії, підтримує їх на виборах до парламенту, засновують або купують для впливу на населення засоби масової інформації, нароцують коло “своїх” людей у виконавчій та судовій владі, тим самим утворюючи певний “холдинг”. Партії органічно увійшли у систему тіншового ринку, де предметом купівлі-продажу стали місце у виборчому списку, членство у парламентській фракції та перехід до іншої фракції, голосування за вигідні певним економічним корпораціям закони, поправки, укази тощо. Реально партії у парламенті перетворилися на групи лобіювання економічних та політичних інтересів фінансово-економічних холдингів. Характерно, що у країні, де більшість населення прихильна до “лівого” спектру політичних поглядів, зараз немає жодної сильної лівої партії, що, втім, не заважає іншим партіям використовувати популярістську риторіку “лівого” спрямування під час виборів, втім, швидко забуваючи про свої обіцянки після виборів.

Саме тому партії легко зникали з політичного поля, особливо після невдач на виборах, і так само легко утворювались тими ж фінансово-економічними групами. Можна детально проаналізувати цей процес, який відбувався від виборів до виборів [див. 3], проте достатньо навести лише один красномовний факт: в результаті дострокових парламентських виборів 2014 р., які відбулися через два роки після виборів 2012 р., до складу Верховної Ради увійшла лише одна партія з попереднього складу парламенту – “Батьківщина”, та й то з результатом у 5% (у 2012 р. було 20%). Переможець виборів–2012 – Партія регіонів навіть не брала участі у виборах, бо її рейтинг, згідно з соціологічними опитуваннями, був нижче прохідного бар’єру. Отже, їй довелося “перезаснуватися” під іншою назвою – “Опозиційний блок”.

Після Революції гідності виникло чимало нових партій, представники деяких з них були активістами Майдану, проте й вони будувалися навколо певних громадських лідерів, не маючи ані регіональних мереж, ані зв’язків з населенням, не кажучи вже про фінансування.

Слід зазначити, що населення загалом розуміє природу нинішньої партійної системи в Україні. Основну причину невдоволення нинішніми партіями добре показують результати опитувань, проведених Фондом “Демократичні ініціативи”¹ (табл. 3).

Дані, наведені у таблиці 3, показують, що головна претензія громадян до партій впливає з їх самої природи в українських реаліях: “Партії обстоюють не інтереси людей, а лише своїх лідерів та фінансово-економічних кланів”, причому після Революції гідності істотно виріс відсоток громадян, що мають таку позицію – з 42% у серпні 2012 р. до 58–59% у 2014–2016 рр. Серед інших дефектів найбільш істотними вважаються також нездатність партій дотримуватися заявлених цілей і програм та відсутність реального зв’язку партій із громадянами, причому на ці вади теж вказує більший

¹ Загальнонаціональні опитування громадської думки були проведені Фондом “Демократичні ініціативи” разом зі своїми партнерами – Центром Разумкова (10–15 серпня 2012 р. та 22–27 липня 2015 р.) та Київським міжнародним інститутом соціології (6–15 серпня 2016 р.). Щоразу було опитано близько 200 респондентів за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (від 18 років). У 2015 та 2016 рр. опитування не проводилося у АР Крим та на окупованих територіях Донецької та Луганської областей.

Таблиця 3

Якщо Ви вважаєте, що діяльність партій в Україні не відповідає демократичним стандартам, то чим саме? (Можливі кілька варіантів)

	Серпень 2012	Листопад 2015	Липень 2016
Партії обстоюють не інтереси людей, а лише своїх лідерів та фінансово-економічних кланів	42,4	59,3	58,3
Партії фінансуються олігархами	34,1	–*	47,8
Партії не дотримуються у своїй діяльності тих програм та цілей, які заявлені	38,2	40,8	47,4
Партії не мають реального зв'язку з громадянами	34,8	35,3	46,2
У партій немає партійної демократії, вони підпорядковані своїм лідерам	24,3	23,9	25,4
Партії не мають чіткої ідеології	14,7	21,5	16,5
Партії не мають зрозумілої програми дій	–*	21,4	22,3
Інше	0,7	0,8	1,1
Важко сказати	10,8	8,8	2,4

* Цього варіанта відповіді не було.

відсоток громадян, ніж за часів Януковича. Вочевидь, це означає не так реальне “погіршення якості”, як більшу невідповідність діяльності партій очікуванням, що значно зросли після Майдану та Революції гідності.

Очевидно, що рух України у напрямі до Європейського Союзу має включати й формування відповідної партійної системи. Щоправда, і європейські партійні системи зараз переживають складні часи, пов'язані насамперед з поширенням популізму у політиці. Проте все ж, як свідчать останні результати виборів, в кінцевому підсумку, принаймні у “старих” демократіях, перемагають партії, які мають чіткі програми і пропозиції.

Література

1. Головаха Є. Суспільство, що трансформується. Київ: Фонд “Демократичні ініціативи”, ІС НАН України, 1997.
2. Rose R., Mackie T. M. Do Parties Persist or Fail? The Big Trade-Off Facing Organizations // When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations / Ed. by K. Lawson and P. H. Merkl. Princeton: Princeton University Press, 1988.
3. Бекешкіна І. Партійні зміни в Україні: драматичні зміни / Національний екзит-пол: парламентські вибори–2014. Київ: Фонд “Демократичні ініціативи”, 2014. С. 38–42.